

KIEMELKEDŐ SZEMÉLYEK, KIEMELKEDŐ TELJESÍTMÉNYEK A TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TÖRTÉNETÉBEN

Mann Miklós

az MTA doktora, ny. egyetemi magántanár,
ELTE Bölcsészettudományi Kar

Minden személy, teljesítmény megítélése szubjektív. Lehet, hogy nem értenek velem egyet, lehetnek az enyémtől eltérő válogatási szempontok. Én a társulat XIX. századi történetéből Szilágyi Sándor személyét, szerepét, kiemelkedő teljesítményét választottam.

1867-ben a Magyar Történelmi Társulat megalakulásával létrejött a magyar történelemszerek, tanárok és érdeklődők központi társadalmi szervezete. A *Századok*, a Társulat folyóirata, hamar a magyar történettudomány vezető orgánumává vált, különösen azután, hogy 1875-ben Thaly Kálmán helyett Szilágyi vette át a szerkesztését. Szilágyi a következő negyedszázadban a Történelmi Társulat, a magyar történettudomány legfontosabb szervező figurájává vált: kezdeményezésével, többnyire vezetésével jöttek létre mindazok a vállalkozások, amelyek meghatározták a magyar történetírók tevékenységét.

Szilágyi 1827-ben született Kolozsvárott. Nagyapja, majd édesapja is a református főiskola történelemprofesszora volt. Bölcséleti és jogi tanulmányainak befejezése után előbb jogi, majd újságírói pályára lépett. Szépirodalmi lapokat szerkeszt, az ötvenes évek elején

pedig a híres nagykőrösi gimnázium tanára. Nagykőrös a Bach-korszak idején a magyar irodalom és tudomány egyik központja: a tantestületből hatan lettek az Akadémia tagjai. Szilágyi először Arany Jánossal közösen magyar olvasókönyv összeállításával próbálkozik, de a kiadást a Helytartótanács nem engedélyezi. Ekkor fordul a zavartalanabbnak ígérkező történettudomány felé; kezdetben a hódoltság korával foglalkozik, majd érdeklődését Erdély története kelti fel. Egymás után publikálja tankönyveit, tudományos műveit: az Akadémia 1858-ban levelező, 1873-ban rendes tagjává választja. A kiegyezés után mint kultuszminisztériumi titkár kerül Pestre. 1875-ben a társulat titkára, 1878-tól 1899-ben bekövetkezett haláláig az Egyetemi Könyvtár igazgatója. Érdekes, hogy a primási levéltár vagy a kéziratárakban őrzött levelezés tanúsága szerint a protestáns Szilágyi igen jó kapcsolatokat ápolt a katolikus főpappal: Fraknói Vilmos, Ipolyi Arnold támogatására mindig számíthatott.

A kiegyezés után, tudományos munkásságát kedvezőbb körülmények között folytatva, egymás után jelentette meg erdélyi témájú

forráskiadványait, monográfiáit. Az Akadémia megbízásából huszonegy kötetben kiadta az *Erdélyi Országgyűlési Emlékeket*. Erdély XVI–XVII. századi történetéről sok adatot, okiratot tett közzé; a Rákócziakkal foglalkozó életrajzai az erdélyi fejedelemség felvirágzásának és hanyatlásának korszakát ábrázolják.

Páratlan munkaerejét saját irodalmi feladatai és hivatali állásának kötelezettségei nem merítették ki. Egymásután több történelmi vállalkozás vezetését veszi át: 1875-ben a társulat titkáraként a *Századok* szerkesztője lett, 1878-ban a *Történelmi Tár* szerkesztését bízza rá az Akadémia; 1885-ben pedig megindítja a *Magyar Történelmi Életrajzok* sorozatát. A *Történelmi Életrajzok* átlag 1300 példányban jelentek meg, kb. negyven ív terjedelemben. A sorozatban kiemelkedő történelmi személyiségek életrajzeit publikálták. Az életrajzok előfizetői elsősorban főúri, nemesi családok tagjai, ugyanők tűztek ki pályadíjakat egy-egy újabb életrajz megírására. De az iskolák, a tanárok is az előfizetők sorában vannak, tehát az értelmiségi olvasók sem hiányoztak. E hármas vállalkozás nagyságát bizonyítja, hogy Szilágyi halála után e munkálatok folytatása három külön szerkesztőt követelt.

Szilágyinak sikerült társadalmi kapcsolatai és szervezőkészsége révén a Történelmi Társulatot erkölcsileg és anyagilag egyaránt megerősítenie. Szervezte, irányította a történelmi források kiadását, kezdeményezte a közönség történelmi érdeklődését felkeltő társadalmi megmozdulásokat. Megszervezte Budavár visszafoglalása kétszáz éves évfordulójának megünneplését, irányította a vándorgyűléseket, amelyek növelték a társulat tekintélyét, befolyását. A vándorgyűlésekkel, az ún. történelmi kirándulásokkal összekapcsolva mintegy másfélszáz levéltárt kutattak át, jelentősen bővültek a történelmi ismeretek. Az

arisztokrata családi levéltárakban folytatott kutatások maguk után vonták okmánytárak kiadását, amelynek költségeit az érintett családok viselték. Így jelentek meg a Zichy, a Teleki családok okmánytárak, Teleki Mihály levelezésének kötetei stb. A vándorgyűlések hatására emelkedett a társulat tekintélye a köztudatban. A társadalom kezdte megszokni, hogy a társulatot minden, történelemmel kapcsolatos kérdésben magasabb fórumnak tekintse.

Hatásában is különösen fontosnak bizonyult az 1885-ben megrendezett történešszkongresszus, amelynek előadói – Thallóczy Lajos, Fejérpataky László és Rómer Flóris – a történelmi anyagról, a segédtudományokról, a történelmi érzék felkeltéséről szóltak. Oktatási szempontból még érdekesebb volt az a szekció, amelynek előadói – Márki Sándor és Marczali Henrik – a történelem közép- és felsőoktatásának kérdéseit fejtegették. A kongresszus fontos hozzájárulást jelentett az egyetemi szemináriumi rendszer bevezetéséhez, amely elősegítette az önálló történešszakképzés kialakítását.

Szilágyi idős szakában ugrásszerűen növekedett a társulati taglétszám: az anyagi megerősödés szempontjából is fontosnak bizonyult, hogy a törvényhatóságok, iskolák egymás után léptek a társulat tagjainak sorába. Szilágyi hatására a történelem iránt érdeklődő kultuszminiszter, Trefort Ágoston ajánlotta például a középiskoláknak a Történelmi Társulatba való belépést. A társulat közlöny, a *Századok* ívszáma negyvenről hatvanra, a példányszám pedig 1300-ról 2000-re emelkedett. A szerkesztő a tárcarovat kibővítette, frissebbé, színesebbé alakította, s a hagyományos nemesi történešfelfogástól eltérő szemléletű szerzőktől is jelentetett meg tanulmányokat. Szilágyi felkarolta a szakszerűen

– részben külföldi egyetemeken is – képzett fiatalabb történészgeneráció tagjait. Így Fejérpataky László, Károlyi Árpád, Marczali Henrik, Márki Sándor, Acsády Ignác, Tagányi Károly, Angyal Dávid, Domanovszky Sándor írásai is megjelenhettek.

Valóban, Szilágyi fáradhatatlan munkássága mellett mindig talált időt, alkalmat és módot a fiatal történészek nevelésére. Bevezette őket a levéltári kutatás módszereibe, felhívta figyelmüket a külföldi eredményekre; a fiatal, tehetséges történészek számára biztosította a publikálási lehetőségeket. Az ő javaslatára küldtek ki évenként egy-egy fiatal történést a híres bécsi Történelmi Intézetbe. Szerencsés érzékkel felfedezve a fiatalabb nemzedék legkiválóbbjait, valóságos kis munkaközösséget teremtett maga körül. Az ismertebb történészek közül ő egyengette többek között Károlyi Árpád, Thallóczy Lajos, Fejérpataky László, Szádeczky Lajos, Marczali Henrik, Angyal Dávid pályakezdését.

Szilágyi titkári-szerkesztői korszaka a *treuga Dei* időszakát jelentette a magyar történettudományban; a magyar uralkodó osztályok különböző rétegeinek érdekeit tükröző irányzatokat – ha nem is tudta közös nevezőre hozni, de – a köztük levő ellentéteket tompítva, közös erőfeszítésre tudta ösztönözni. Szilágyinak, a „nagy kiegyenlítőnek” – amint nevezték – sikerült a szembenálló nézeteket, a személyi és módszerbeli ellentéteket mindenki számára elfogadhatóan összeegyeztetnie.

Különösen jó kapcsolatban állt Ipolyi Arnoldddal, aki a társulat alapításában, majd munkájában elnökségi tagként, 1878-tól pedig elnökként erőteljesen közreműködött. Ipolyi és Szilágyi együttműködésének ideje egyike a társulat eszmékben, vállalkozásokban leggazdagabb korszakának.

Szervező tehetségének, a „kiegyenlítő” törekvések diadalának, szerkesztői munkájának csúcspontját jelentette a Honfoglalás ezeréves jubileuma alkalmából megjelent, általa szerkesztett nagy tizkötetes mű, a *Magyar Nemzet Története*. Szilágyi 1893-ban kezdte el a szervezőmunkát, az egyes kötetek szerzőinek kiválasztását, mégpedig oly módon, hogy közöttük szinte minden irányzat képviselője szerepeljen. Az első kötet szedését 1894 végén kezdte meg a nyomda. Már az első kötetek nagy visszhangot váltottak ki, jelentős közönségsikert arattak. Különösen az illusztrációk gazdagsága tette rendkívül vonzóvá a vállalkozást a kritika és a nagyközönség számára. 1895 őszén az első kötetből 11 600 példány fogyott el, a következő évben csak a millenniumi kiállítási pavilonban több mint ezer új megrendelő jelentkezett. A tizkötetes mű előfizetőinek száma húszezerre emelkedett, s ez nagy anyagi sikert jelentett. A sikerben a szerzőkön kívül jelentős szerepe volt a szerkesztőnek, aki éveken keresztül irányította ezt a vállalkozást. A kötetek szerzői között megtaláljuk a kor jelentős történészeit, Fraknói Vilmost, Marczali Henriket, Acsády Ignácot, Angyal Dávidot, Márki Sándort. Az egyes szerzők nézőpontja, történetfelfogása között voltak eltérések, egyesek a történelem eseményei iránt érdeklődtek, mások társadalomtörténeti, művelődéstörténeti problémákat tárgyaltak részletesen.

Szilágyi a millenniumi mű szerkesztésének befejező fázisában, 1898-ban – súlyos betegsége és 71. életéve ellenére – is fáradhatatlanul dolgozott, szervezett. Volt olyan nap, amikor száznegyven levelet is diktált. Az év végére megjelent a tizedik kötet is, s ezzel véget ért az 1893 elején megkezdődött munka. Az ő érdeme, hogy a század végén, öt év alatt megvalósult ez a sorozat, a XIX. századi

magyar történettudományi kutatás eredményeinek a kor tudományos színvonalán álló, ma is fontos összefoglalása.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk: Szilágyi Sándor titkári, szervezői és szerkesztői tevékenysége a Magyar Történelmi Társulat történetében jelentős helyet foglalt el.

Előadásomban először egy XIX. századi titkárról, szerkesztőről szóltam. A XX. század első feléből egy elnököt választottam, akinek kiemelkedő teljesítményét valamennyien jól, jobban ismerjük. Hiszen a század legjelentősebb kultuszminiszteréről van szó, akit csak Eötvös vagy Trefort mércéjével mérhetünk. *Klebelsberg Kunó* gróft 1917 februárjában majdnem egyhangúlag választották a Történelmi Társulat elnökévé, s ezt a tisztségét 1932-ben bekövetkezett haláláig töltötte be.

Bár közvetlen munkatársai – Kornis Gyula államtitkár, Domanovszky Sándor, három évtizeden át a *Századok* szerkesztője – elismerték érdemeit, mégis utódai, így Hóman Bálint, aki miniszterként vagy a társulat elnökeként követte őt, több vonatkozásban vitatták, módosították eredményeit, alkotásait. A marxista történetírás főleg a neonacionalizmus ideológiáját bírálta. Klebelsberg megítélésében az áttörést Glatz Ferencnek a *Századok* 1969-es évfolyamában megjelent tanulmánya jelentette, amelyben jogosan kiemelte tudományos szervező tevékenységének eredményeit. Ugyancsak Glatz szerkesztette Klebelsberg beszédeinek válogatását, amely tartalmazta többek között számos társulati közgyűlésen elhangzott elnöki megnyitó részleteit is. Az utóbbi évtizedekben történészek, neveléstörténészek több kötetet, tanulmányt publikáltak Klebelsberg művelődéspolitikájának egyes területeiről. Ezért most csak címszavakban szeretnék utalni a

magyar történettudomány érdekében kifejtett tevékenységére.

Klebelsberg a magyar kultúrfőlény bizonyítására szintetikus munkálatokra, az újkor kutatására gondolt; az aktuális politikai kérdések történeti alapokra helyezett vizsgálatát sürgette. Felhívta a figyelmet a modern állami és társadalmi berendezkedés alapjául szolgáló intézmények történetének feltárására. Már első elnöki beszédeiben felvetette a tudósnevelés feltételeinek átalakítását, s gondolt egy hazai történeti intézet létrehozására is. A külföldi intézetek alapítása csak később vetődött fel.

A háborús vereség, az összeomlás utáni katasztrofális inflációs gazdasági helyzetben Klebelsberg anyagi támogatásban részesítette a történészeket, nyomdát alapított, papírt szerzett a kiadványok megjelentetéséhez. Kedvező munkakörülményeket biztosított a Bécsben dolgozó történészek számára. A konszolidációval összefüggésben javult a *Századok* helyzete. Klebelsberg támogatta a fiatal kutatókat, gondoskodott a tehetségesek külföldi ösztöndíjairól, megteremtette a külföldi kutatási lehetőségeket. Mecénások megnyerésére is törekedett az arisztokrácia avagy a nagytőke képviselőinek bevonásával; ugyanakkor iskolák, egyesületek, múzeumi és levéltári tisztviselők, tanárok, tanárjelöltek, papok vagyis – Domanovszky megállapítása szerint – „a tágabb szakkörökhöz tartozók” is támogatták a társulatot.

A legfontosabbnak az elnök tervei közül az a forráskiadvány sorozat bizonyult, amely a *Magyarország újabb kori történetének forrásai* címet viselte, s amelynek terve élvonalbeli történészek bevonásával már a Történelmi Társulat ötvenéves jubileumi közgyűlésére elkészült. A sorozat igyekezett a XX. század legmodernebb forráskiadási elveit érvényesí-

teni. 1918-ban publikálták a *Századokban* a forráskiadási elveket, s ennek megfelelően jelentek meg a kötetek. Az okmányokat gondosan, az összes elérhető variánsban közölték, a szakkifejezéseket magyarították, a gondosan jegyzetelt forrásokat alapos bevezető tanulmányok világították meg.

A munkálatokban a két világháború közötti korszak jeles történészei vettek részt: Domanovszky Sándor, Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Szentpétery Imre, Hóman Bálint, Mályusz Elemér, Csánki Dezső, Miskolczy Gyula, Lukinich Imre, Angyal Dávid, Viszota Gyula, Hajnal István stb. Az első kötet, a *Döblingi hagyatékek*, 1921-ben jelent meg. Klebelsberg szívesen támogatta a nagy témacsoportokat, vagyis a Széchenyi-sorozatot, a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó köteteket, a nádor sorozatot, a

Batthyány-iratokat. Általában évente négy kötet, Klebelsberg életében összesen huszonegy kötet jelent meg. Azóta újabb húsz kötet látott napvilágot. E sorozattal, a Történelmi Társulat helyzetének konszolidálásával Klebelsberg, a nagy kultúrpolitikus valóban beírta nevét társulatunk jelentős munkásainak, elnökeinek sorába.

Nehéz feladat a XX. század második feléből kiemelni olyan történészt, tudomány-szervezőt, akit e felsorolásban Szilágyi Sándorhoz, Domanovszky Sándorhoz vagy Klebelsberg Kunóhoz hasonlíthatnánk. Legyen ez a jövő történészeinek feladata.

Kulcsszavak: *Szilágyi Sándor, Történelmi Társulat, Ipolyi Arnold, Magyar Nemzet Története tíz kötet, Klebelsberg Kunó, Magyarország újabb kori történetének forrásai*

IRODALOM

- Glatz Ferenc (1988): *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth, Budapest
- Glatz Ferenc (1990): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Európa, Budapest
- Mann Miklós (1968): Adatok a Századok történetéhez Szilágyi szerkesztői korszakából. *Századok*. 1–2,

- Mann Miklós (1982): A nagykőrösi gimnázium híres évtizede. *História*. 6,
- Mann Miklós (1965): Az 1885-ös történészkongresszus és a történelemtanítás. *Magyar Pedagógia*. 3–4,
- Mann Miklós (1968): A millenniumi „Magyar Nemzet Története” szerkesztési munkálatairól. *Századok*. 5–6,

TÖRTÉNÉSZDIPLOMÁSOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Nagy Péter Tibor

az MTA doktora, egyetemi tanár,
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Wesley János Lelkészképző Főiskola
nagy.peter.tibor@gmail.com

A bőséges hazai historiográfiai szakirodalom sok, fontosnak ítélt történész személyiség pályáját és munkáit mutatja be. E szakirodalom tökéletesen alkalmas arra, hogy a történészek *legfontosabbjait* kiválaszthassuk, de nem törekszik a vizsgált személyek tulajdonságainak szociológiai értelemben standard leírására, s a nem publikáló történészekről természetesen nem szolgáltat adatokat. (Erős, 2000; Glatz, 1990, 1980; Hajnal, 1939 [1993]; Kriston, 1991; Lederer, 1969; Mályusz, é. n.; Márkus, 1963; Pók, 1982; R. Várkonyi, 1973; Várdy, 1976.)

Amiképp azonban a Történelmi Társulat szakmai rekrutációja is a történészdiplomások teljességére (sőt a történelem iránt érdeklődők még szélesebb körére) terjedt ki, a tudomány-szociológus-felsőoktatásszociológus számára is a „történészek társadalmi csoportja” sokkal szélesebb kategória, mint akikre a historiográfiai irodalom kiterjed.

a) „Történészek” mindazok, akik történelem szakos bölcsésztanári vagy bölcsészdoktori diplomával rendelkeznek. Minthogy Karády Viktor korábbi kutatásainak folytatásaképpen – az NKFP¹ és az OTKA támo-

¹ NKFP 5/074/2004, kutatásvezető Karády Viktor, OTKA 49378 kutatásvezető Nagy Péter Tibor, mindkettőről lásd: <http://wesley.extra.hu>

gatásával közös történelmi elitkutatást indítottunk, e csoportot szinte teljeskörűen ismerjük. A bölcsészdiplomások adatbázisát, amelyre további elemzéseim alapulnak, Biró Zsuzsanna Hanna gondozta. (Biró, 2008)

b) Azok a személyek, akiket a történész szakma valamilyen „nyilvános aktussal” befogadott, nem egyszerűen társulati tagként, hanem publikáló társként. A *Századok* írói köre mindenképpen ide tartozik, az ő elemzésük is lehetséges, tekintettel arra, hogy a *Századok* bibliográfiája rendelkezésre áll.

c) Azok, akiket történésznek tartanak a kortársak és az utókor, akiket a standardnak tekinthető historiográfiai kézikönyvek megemlítenek, illetve akiket a mérvadóknak tekinthető lexikonok „történészként” vagy „történetíróként” tartanak számon – ennek az utolsó csoportnak az elemzésére más alkalommal kell majd időt szakítanunk.

A történészdiplomások szocio-demográfiai háttere

A vizsgált időszak 9162 bölcsészdiplomása közül 1823-nak (19,9 %) van történész diplomája, azaz az egyik legnagyobb – szakválasztása szerint megragadható – bölcsész-alnépességről van szó. A történészdiplomával rendelkező népesség több csoportra osztható, aszerint,